

สวภาโวक्तिในบทพรรณนาธรรมชาติ
ในมหากาพย์พุทธจริตของอัสวโฆษ:
กรณีศึกษาสัตว์และพืช*

Svabhāvokti in the Descriptions of Nature in
Aśvaghoṣa's Epic Buddhacarita:
A Case Study of Animals and Plants

พระมหาสุวิทย์ อุดมตัน Phramaha Suvit Audomdun

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Student, Master of Sanskrit, Department of Oriental Languages,
Faculty of Archaeology, Silpakorn University, suvitnoe@gmail.com.

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการค้นคว้าอิสระ เรื่อง “การศึกษาวรรณคดีเรื่องสวภาโวक्तिในมหากาพย์พุทธจริต สรรคที่ 1-13” หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาถึงการประเภทสวภาโวक्तिในบทพรรณนาธรรมชาติ ในมหาकाพย์พุทธจริตของอศ्वโฆษ สรรคที่ 1-13 เน้นกรณีศึกษาสัตว์และพืช ผลการศึกษาพบว่า อศ्वโฆษใช้ลัทธิการประเภทสวภาโวक्ति บรรยายภาพของบุคคล และธรรมชาติอย่างงดงามโดยปราศจากการปรุงแต่งหรือสอดแทรกอารมณ์ของกวี มาเกี่ยวข้องมากนัก โดยเฉพาะการพรรณนาสัตว์และพรรณไม้ในวิถีธรรมชาติ กวีอศ्वโฆษ ใช้ลัทธิการประเภทสวภาโวक्तिในการพรรณนาสัตว์ เช่น ม้ากัณถกะ ช้าง วัว กวาง และสัตว์ขนาดเล็ก นอกจากนี้จะสะท้อนบรรยากาศชีวิตประจำวันและสังคม ยังเชื่อมโยง คุณค่าทางศีลธรรม เช่น ความเมตตา ความกล้าหาญ และการละทิ้งโลกียสุข เพื่อแสวงหา ความหลุดพ้น ขณะเดียวกันการพรรณนาพืชพรรณ ดอกไม้ ไม้จันทน์ และเถาวัลย์ เป็นต้น ย่อมแสดงให้เห็นประจักษ์ถึงความงามตามธรรมชาติซึ่งเกื้อกูลและสัมพันธ์กับ วิถีชีวิตหรือพิธีกรรมทางศาสนา สร้างภาพธรรมชาติที่งดงามและสมจริงด้วยถ้อยคำ โวหารอันประณีตให้ผู้ผู้อ่านมองเห็นภาพโดยละเอียด ส่งผลให้ชีวิตของตัวละคร สัตว์ และพืชดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมเชื่อมโยงธรรมชาติเข้ากับหลักธรรมอย่างกลมกลืน

คำสำคัญ: สวภาโวक्ति, การพรรณนาธรรมชาติ, พุทธจริต, สัตว์, พืช

Abstract

This research article investigates the poetic ornament svabhāvokti in nature descriptions in Āśvaghoṣa’s epic Buddhacarita, chapters 1–13, with a specific focus on animals and plants. The findings indicate that Āśvaghoṣa employs svabhāvokti to depict human characters and natural phenomena in a beautifully realistic manner, with minimal artificial embellishment or intrusion of the poet’s personal emotions. In particular, his descriptions of animals and plants in their natural environment—such as Kanthaka the horse, elephants, cattle, deer, and small animals—not only reflect everyday life and social context, but also convey moral values like compassion, courage, and renunciation of worldly pleasures in the pursuit of liberation. At the same time, his portrayal of vegetation, flowers, sandalwood trees, and creepers reveals the natural beauty that supports and interrelates with human ways of life and religious rituals, creating vivid and realistic images through refined rhetorical language, so that the lives of characters, animals, and plants appear harmoniously attuned to their surroundings and closely linked with Buddhist doctrinal principles.

Keywords: Svabhāvokti, Depiction of Nature, Buddhacarita, Animals, Plants

บทนำ

มหากาพย์พุทธจรีตเป็นผลงานสำคัญของมหากวีอัสวโหมษ มหากาพย์เรื่องนี้เป็นงานเขียนชิ้นแรก ๆ ในประวัติวรรณคดีสันสกฤตที่บอกเล่าเรื่องราวพุทธประวัติอย่างสมบูรณ์ (จิริพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2526: ข) ทั้งนี้ Maurice Winternitz ได้กล่าวถึงคุณค่าและความงามของมหากาพย์พุทธจรีตไว้ในหนังสือ A History of Indian Literature ว่า “คัมภีร์พุทธจรีตเล่มนี้เป็นมหากาพย์เกี่ยวกับพระพุทธรองค์เล่มแรกโดยแท้จริง ซึ่งกวีแท้ ๆ เป็นผู้รจนขึ้น ท่านเป็นกวีผู้เปี่ยมไปด้วยศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกทั้งเป็นกวีที่มีศรัทธาซาบซึ้งในพระพุทธรธรรมจึงสามารถพรรณนาถึงพุทธประวัติและคำสอนของพระพุทธรองค์ได้อย่างลุ่มลึก โดยอาศัยภาษาระดับสูงที่วิจิตรไพเราะ” (Winternitz, 1996: 249-250) นอกจากนี้ มหากาพย์พุทธจรีตยังเปี่ยมไปด้วยศิลปะการพรรณนาธรรมชาติในทางวรรณคดีสันสกฤต บทพรรณนาธรรมชาติเป็นองค์ประกอบทางวรรณศิลป์ที่สำคัญ กวีจะใช้อลังการประเภทสวภาโวคติ หรือการพรรณนาธรรมชาติตามความเป็นจริง เพื่อสร้างบรรยากาศความรู้สึกและสื่อแนวคิดสำคัญให้แก่ผู้อ่าน

อลังการสวภาโวคติ คือ การพรรณนาธรรมชาติ ซึ่งเป็นหนึ่งในอรรถาลังการวาคภุญะได้ให้คำจำกัดความของอรรถาลังการประเภทสวภาโวคติหรือชาติไว้ว่า “ชาติ” คือการพรรณนาสภาพของบุคคลหรือของธรรมชาติ นับว่างามเป็นพิเศษ ณ ที่กล่าวถึงคนชั้นต่ำ คนมีความกลัว และเด็ก เป็นต้น (วาคภุญะ, 2550: 23) สวภาโวคติ หรือชาติจึงหมายถึงการพรรณนาถึงสภาพของบุคคลหรือธรรมชาติที่งดงามโดยเน้นความเป็น

ธรรมชาติ ซึ่งไม่ต้องอาศัยการปรุงแต่งอย่างประดิษฐ์มากนัก ความงามนั้นจะปรากฏชัด โดยเฉพาะ เมื่อนำไปใช้กับบุคคลที่อยู่ในสถานะต่ำ เช่น คนยากจน เด็ก หรือผู้ที่อยู่ในภาวะหวาดกลัว เพราะบุคคลเหล่านี้มีลักษณะที่บริสุทธิ์ เรียบง่าย และเป็นธรรมชาติ จึงสามารถสะท้อนความจริงอันงดงามได้อย่างลึกซึ้ง ลักษณะประการหนึ่งของการสร้างอสังการประเภทสวภาโวกตินั้น กวีจะไม่นำอารมณ์ของตนสอดแทรกเข้าไปในเนื้อหาที่สื่อความมากนัก หรือหากมีการใช้ภาพพจน์ก็อาจใช้ไม่มากนัก ดังที่กุสุมา รักษมณี อธิบายไว้ว่า “สวภาโวกติ (ชาติ) คือการกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่ โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปสอดแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย มักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้” เช่น นกกระเต็นบินเหินขึ้นฟ้า กระพือปีกขึ้นลงมองเสด็จลงมาชั่วพริบตา ก็โฉบลงในน้ำแล้วโฉบกลับขึ้นไปพร้อมกับปลาในกรุงเล็บ (กุสุมา รักษมณี, 2549 : 36)

ด้วยความน่าสนใจของอสังการสวภาโวกติ ซึ่งสามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์มหากาพย์พุทธจรีตได้ บทความนี้จึงมุ่งนำเสนอการพรรณนาธรรมชาติผ่านอสังการสวภาโวกติ โดยเฉพาะสัตว์และพืชในสรรคที่ 1-13 ของอศฺวโฆษ โดยจะนำเสนอการพรรณนาธรรมชาติในมหากาพย์พุทธจรีตที่เน้นพรรณนาธรรมชาติ คือ สัตว์ พืช และสิ่งแวดล้อม ให้ปรากฏภาพในใจผู้อ่าน เหมือนกับว่าผู้อ่านได้สัมผัสกับสิ่งนั้น ๆ ด้วยตนเอง ลักษณะเด่นของการใช้สวภาโวกติในพุทธจรีต ได้แก่ ให้ภาพธรรมชาติที่งดงามและละเอียดลออ สร้างบรรยากาศสมจริงเชื่อมโยงสรรพสิ่งในการดำรงชีวิตกับแนวคิดทางพุทธศาสนา กวีอศฺวโฆษใช้สวภาโวกติเพื่อจรรโลงความรื่นรมย์ สะท้อนคติทางสังคม รวมถึงการเชื่อมโยงธรรมชาติกับวิถีชีวิตและภาวะของพระพุทธรเจ้า

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษาบทพรรณนาธรรมชาติ โดยเฉพาะสัตว์และพืชที่ปรากฏในเรื่องมหากาพย์ พุทธจริตของอศฺวโฆษ เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงวรรณศิลป์ของการใช้สัตว์และพืช ในการสร้างภาพและสื่อความหมายในเรื่องแสดงให้เห็นถึงวิธีการนำธรรมชาติมาใช้ในการสร้างบรรยากาศ สื่ออารมณ์ และสื่อหลักธรรมทางพุทธศาสนาในมหากาพย์ พุทธจริต

ขอบเขตในการศึกษาและอ้างอิง

ในบทความนี้จำกัดขอบเขตศึกษาบทพรรณนาธรรมชาติของสัตว์และพืชที่ปรากฏในสรรคที่ 1-13 ในมหากาพย์พุทธจริตของอศฺวโฆษ โดยศึกษาจากพุทธจริต มหากาพย์ มหาศาสตราโลก ฉบับแปลเป็นภาษาไทย โดยสำเนียง เลื่อมใส ทั้งนี้ผู้เขียนจะระบุลำดับสรรคแล้วตามด้วยลำดับโคลก เช่น 1.5 หมายถึง สรรคที่ 1 โคลกที่ 5 เป็นต้น

ผลการศึกษา

จากการศึกษาพบว่า อลังการประเภทสวภาโวคติการพรรณนาธรรมชาติในมหากาพย์ พุทธจริตของอศฺวโฆษ เป็นอรรถาลังการที่มุ่งบรรยายสภาพของบุคคลและธรรมชาติอย่างดงามตามความเป็นจริง เน้นความเรียบง่ายไม่ปรุงแต่งมากและไม่สอดแทรก อารมณ์ของกวี โดยเฉพาะเมื่อใช้กับบุคคลในสถานะต่ำหรือสิ่งธรรมดาในชีวิตประจำวัน ก็ยิ่งเผยความงามเชิงความจริงได้ลึกซึ้ง นอกจากนี้ยังพบว่า การใช้สวภาโวคติในมหากาพย์ พุทธจริตพรรณนาผ่านภาพสัตว์ พืช และสิ่งแวดล้อมที่กวีวาดให้ผู้ผู้อ่านมองเห็นและสัมผัสได้ในใจ การพรรณนาธรรมชาติแบบนี้ช่วยสร้างบรรยากาศสมจริง เชื่อมโยงโลกของธรรมชาติกับแนวคิดพุทธศาสนา วิถีชีวิต และภาวะจิตของพระพุทธเจ้าอย่างกลมกลืน ดังประเด็นสำคัญต่อไปนี้

1. อลังการสวาทโวกติกับการพรรณนาสัตว์ในมหากาพย์พุทธจรีต

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1205) ให้ความหมายของคำว่า “สัตว์ หมายถึง สิ่งมีชีวิตซึ่งแตกต่างไปจากพรรณไม้ ส่วนมากมีความรู้สึก ความเคลื่อนไหวย้ายที่ไปได้เอง” ในมหากาพย์พุทธจรีต สัตว์มีบทบาทสำคัญหลายประการ ได้แก่ สัตว์เลี้ยง สัตว์ใช้งานหรือเป็นพาหนะ

1.1 ประเภทสัตว์พาหนะ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 833) ให้ความหมายของคำว่า “พาหนะ หมายถึง สิ่งที่ใช้สำหรับเดินทาง หรือขนย้ายสิ่งของ เช่น รถ เรือ เครื่องบิน หรือสัตว์

สัตว์พาหนะที่สำคัญคือม้า โดยเฉพาะม้าชื่อกัณถะเป็นม้าที่เจ้าชายสรวารถสิทธิ์ทรงซื้อออกจากพระนครพิลาวัสตุ (กบิลพัสดุ์) ในคืนที่พระกুমารเสด็จออกผนวช มีการกล่าวถึงความสามารถ ความจงรักภักดี และความกล้าหาญของม้าตัวนี้อย่างชัดเจน โดยกวีพรรณนาม้ากัณถะในกรอบอลังการประเภทสวาทโวกติในฐานะพาหนะสำคัญของพระกุมาร การใช้ม้าตัวนี้เป็นสัญลักษณ์ช่วยเน้นให้เห็นทั้งการเดินทางออกจากพระนครอย่างรวดเร็วราบรื่น และเจตจำนงอันมั่นคงของพระกุมารในการละทิ้งความสุขทางโลก เพื่อแสวงหาความหลุดพ้น ดังปรากฏในโคลกต่อไปนี้

นรุกรมขลิกกิงกณิกั ปริจจจามรจารุเหมภานุม |

อภิรุหย ส กนถกั สทศวิ ปริยเยา เกตุมิว ทุรมาพชเกตุะ || 5.3 ||

“พระกุมารเสด็จขึ้นทรงม้าสายพันธุ์ชื่อ “กัณถะ” (กนถก) ซึ่งประดับด้วยกระดิ่งติดบังเหียนทำด้วยทองใหม่ ๆ และเครื่องประดับตกแต่งด้วยทองอันแวววาวที่พลีไว้หวตามขณจามรี การเสด็จออกของพระกุมารครั้งนั้น งดงามประหนึ่งดอกกรณิกการอันวิจิตรประดับอยู่บนเสารง” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 114)

สัตว์พาหนะอีกประเภทหนึ่งคือช้าง กวีกล่าวถึงการบรรยายความงามของพระราชวังที่มีสัตว์เลี้ยงเป็นพาหนะให้ความเพลิดเพลิน อันสะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์และความรื่นรมย์ของชีวิตในวัง ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสัญลักษณ์ของโลกีย์สุขที่เจ้าชายต้องละวางเพื่อแสวงหาทางหลุดพ้น กวีพรรณนาธรรมชาติในลักษณะอลังการประเภทสวภาโวคติ คือ ช้างมีนัยสำคัญต่อความเป็นพระราชานี้เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจพระบารมี และความมั่งคั่ง การที่พระราชาทรงเจริญรุ่งเรืองด้วยช้างภายหลังการประสูติของพระกุมาร จึงแสดงให้เห็นว่าการประสูติของพระกุมารเป็นมงคลอันยิ่งใหญ่ ส่งผลให้บ้านเมืองรุ่งเรืองทั้งด้านวัตถุและการปกครอง คือมั่งคั่งด้วยทรัพย์ ช้าง ม้า และมิตรเปรียบเสมือนทะเลที่เพิ่มพูนด้วยสายน้ำทั้งหลาย ดังปรากฏในโคลกต่อไปนี้

อา ขนมโน ขนมชรานตกลย ตสยาตมชสยาตมชิตะ ส ราชฯ |
อหนยหนยรุดคชาศวมิไตรรุธฤทธิ ยเยา สินธุริวามพเวโคละ || 2.1 ||

“นับแต่การประสูติของพระกุมาร ผู้ทรงกระทำที่สุดแห่งชาติชราและผู้มีชัยชนะต่อตนเอง พระราชาที่ทรงเจริญรุ่งเรืองด้วยทรัพย์ ช้าง ม้า และมิตร ทุก ๆ วัน เปรียบประหนึ่งท้องทะเลที่ขยายกว้างด้วยสายน้ำจากทุกทิศทาง” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 59)

1.2 ประเภทสัตว์เลี้ยงหรือสัตว์ใช้งาน

ในมหากาพย์พุทธจรีต สัตว์เลี้ยงหรือสัตว์ใช้งาน คือ โคหรือวัว กวีพรรณนาธรรมชาติในรูปแบบของอลังการประเภทสวภาโวคติ คือ ความสำคัญของโคต่ออาณาจักร โคหรือวัวเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ เพราะมีบทบาททั้งในการเกษตรกรรมและการผลิตน้ำมัน การที่มีแม่โคอ้วนท้วนสมบูรณ์และมีน้ำมันมาก สื่อถึงความดีอยู่ที่ดีของประชาชน เมื่อมีวัวคุณภาพจำนวนมากในแผ่นดินก็ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า บ้านเมืองรุ่งเรือง ปลอดภัย และอุดมสมบูรณ์ ดังปรากฏในโคลกต่อไปนี้

ปุษุภาศจ ตษุภาศจ ตทาสย ราชเย สาธโวย' รชสกา คุณวตปยสกาะ |
อุทครวตไสสะ สาหิตา พทวูรพทวโย พทกษีรททศจ ควาระ || 2.5 ||

“ครั้งนั้น แมโคที่อ้วนท้วนสมบูรณ์ เบิกบาน มีลักษณะงดงามไว้รอยต่าง ให้นมที่มีประโยชน์มีปริมาณมาก อีกทั้งมีลูกที่สมบูรณ์ได้มีอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์จำนวนมาก” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 60)

สัตว์ใช้งานอีกประเภทหนึ่งคือ วัว ที่กวีพรรณนาถึงบุรุษผู้มีผิวกายหมองคล้ำ เพราะลม แสงแดดและฝุ่นละอองกำลังไถนา ซึ่งพระกุมารผู้ประเสริฐสูงสุดบังเกิดความกรุณา สงสารเป็นอย่างยิ่ง เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็นวัวที่ทุกข์ทรมาน เพราะความเหน็ดเหนื่อยจากการลากไถ ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

กฤชตะ ปุรุชาศจ วีกษมาณะ ปวนรูกำศุโรชิวินนนวนรณาน |
วหนกมลวิกุลวำศจ ฐุรยานุ ปรมารุยะ ปรมำ กฤปำ จการ || 5.6 ||

“เมื่อทอดพระเนตรเห็นบุรุษที่กำลังไถนามีผิวกายหมองคล้ำเพราะลม แสงแดด และฝุ่นละออง ทอดพระเนตรเห็นวัวที่ทุกข์ทรมาน เพราะความเหน็ดเหนื่อยจากการลากไถ พระกุมารผู้ประเสริฐสูงสุดจึงบังเกิดความกรุณาสงสารเป็นอย่างยิ่ง” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 114)

1.3 ประเภทสัตว์ป่า

พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า (พ.ศ. 2562) ให้ความหมายของคำว่า “สัตว์ป่า” หมายถึง สัตว์ทุกชนิดที่เกิดและอาศัยอยู่เองตามธรรมชาติ ไม่ใช่สัตว์พาหนะหรือสัตว์ที่เลี้ยงตามวิถีมนุษย์

กวีได้กล่าวถึงนก รวมทั้งงูและผึ้ง ที่ปรากฏในบรรยากาศของธรรมชาติ เช่น ในอาราม ป่าเขา หรือสวน ใช้เพื่อสร้างฉากความสงบ ความงาม และธรรมชาติอันสมบูรณ์

กวีใช้สัตว์ป่าเพื่อแสดงความสงบเงียบของป่าและสภาวะอันเหมาะสมต่อการปลีกวิเวก ในที่นี้จะยกตัวอย่างนกกาเหว่า ซึ่งกวีพรรณนาธรรมชาติในรูปแบบของอสังการประเภท สวภาโวคติ คือ นกกาเหว่ากำลังร้องอยู่ท่ามกลางต้นมะม่วงที่ผลิดอกบาน มีกลิ่นหอมหวาน เป็นฉากที่เต็มไปด้วยความรื่นรมย์ของธรรมชาติ แต่นกกลับเร่าร้องเหมือนถูกขังไว้ในกรงทองสะท้อนความรู้สึกอัดอั้น ความเศร้าโศก ความคิดถึง และโหยหาอิสรภาพ แม้จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่สวยงาม การเปรียบนกกาเหว่าถูกขังในกรงทอง ได้สะท้อน ความทุกข์ของผู้ที่แม้จะอยู่ในโลกแห่งความสุข แต่จิตใจยังรู้สึกโหยหาความหลุดพ้น ดังปรากฏในโคลกต่อไปนี้

ปศุข ภรตศุจิต์ จูตฺ กุสุไมรมรณฺคนธิกะ |
เหมปณฺขรฺรุทฺโร วา โภกิลโย ยตร กุชติ || 4.44 ||

“ข้าแต่เจ้านาย ของงทอพระเนตรต้นมะม่วงซึ่งถูกปกคลุมด้วยช่อดอกที่มีรส หวานและมีกลิ่นหอม นกกาเหว่าตัวหนึ่งกำลังเร่าร้องอยู่ที่ต้นมะม่วงนั้นเหมือนกับถูก กักขังไว้ในกรงทอง” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 98)

สัตว์ป่าอีกประเภทหนึ่งที่กวีกล่าวถึง ได้แก่ ผี และสัตว์น้ำในธรรมชาติ เช่น ปลาและเต่า โดยผีปรากฏในมหากาพย์พุทธจริต กวีนำผีมาใช้ในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ และเป็นสัญลักษณ์ที่กวีใช้ในการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก และค้นหาของมนุษย์ แสดงถึงความงามซึ่งปลุกเร้าความปรารถนาในกามคุณ และทำหน้าที่เป็นสิ่งที่เร้าทางใจที่ก่อให้เกิด ความลุ่มหลงในรูป รส กลิ่น และเสียง ทั้งยังกล่าวถึงปลาและเต่า โดยใช้อุปมาเปรียบ เปรียบเทียบสัจธรรมที่สะท้อนถึงการปฏิบัติผิดทางของนักบวชผู้ตั้งใจดีแต่ไร้ปัญญาซึ่งนำ ซึ่งการกล่าวถึงสัตว์เหล่านี้เพื่อแสดงให้เห็นว่า การเลียนแบบธรรมชาติหรือการฝัก ทรมาณตน โดยไม่มีการภาวนาในทางธรรมอย่างแท้จริง ไม่อาจนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ กวีพรรณนาธรรมชาติในลักษณะอสังการประเภทสวภาโวคติ คือ นักบวชต้องการฝักตน จึงดำน้ำเพื่อฝักความอดทน หรือเพื่อข่มกายให้พ้นจากกิเลส แต่การอยู่กับปลาและเต่า

ไม่ใช่ทางแห่งปัญญาจึงเป็นการสื่อว่า แค่มรณานตหรือเลียนแบบธรรมชาติ ไม่อาจพาไปสู่ความพ้นทุกข์ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามหลีกเลี่ยงโลกมนุษย์ไปอยู่กับธรรมชาติ ดังปรากฏในโคลกต่อไปนี้

อโศโก ทศศยตาเมษ กามิโศกวิวธนะ |

รუნติ ภรมรา ยตร ทหฺยมานา อิวาคุนินา || 4.45 ||

“ของจงทอดพระเนตรต้นอโศกที่เพิ่มความโศกให้แก่คนผู้มีความรักต้นนี้ ซึ่งมีฝูงผึ้งส่งเสียงดังหึ่ง ๆ เหมือนกับถูกลนด้วยไฟ” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 99)

เกจิขลกลินนขฎากลาปา ทฺริะ ปาวกั ชุหฺวติ มนฺตรปุรวม |

มีไนะ สม่ เกจิทโป วิคาหฺย วสนฺติ กุโรมฺลลฺลฺชิโตะ ศรีโระ || 7.17 ||

“บางพวกมีมวยผมเปียกชุ่มน้ำพากันร้ายมนตร์บูซาไฟ (วันละ) สองครั้ง บางพวกค้ำน้ำไปอยู่ร่วมกับปลาจนร่างกายเป็นบาดแผลเพราะถูกเต่าข่วน” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 155)

สัตว์ป่าอีกประเภทหนึ่ง กวีได้กล่าวถึงกวางซึ่งปรากฏในบทบาทของป่าและความสงบ เช่น ในป่าที่เจ้าชายสรวารลสิทระไปบำเพ็ญเพียร หรือที่พระองค์พิจารณาธรรมที่สื่อถึงความสงบ ความบริสุทธิ์ กวีพรรณนาธรรมชาติในลักษณะอสังการประเภทสวภาโวคติ คือ กวางที่เชื่องนอนหลับอยู่อย่างเป็นสุข ไม่ตื่นตกใจ ทั้งที่ตามธรรมชาติ กวางเป็นสัตว์ที่ระแวดระวังและไวต่อเสียงหรือภัยอันตรายมาก แสดงให้เห็นว่าสถานที่นั้นสงบปลอดภัยทั้งจากสัตว์ร้ายหรือมนุษย์ เหตุผลที่กวางไม่แสดงความกลัวต่อคน เพราะสภาพแวดล้อมของอาศรม คือเป็นสถานที่ของนักบวช ฤๅษี หรือสมณะที่ประกอบด้วยเมตตากรุณา มีความอ่อนโยนต่อสรรพสัตว์ ดังปรากฏในโคลกต่อไปนี้

สุปตวิศวัสตรหริณิ์ สวสสุถิตติวิหังคम्म |

วิศรานต อิว ยททฤษฏา กฤตารถ อิว จาภวต || 6.2 ||

“ครั้นทอดพระเนตรเห็นอาศรมนั้น มีกวางที่เชื่องนอนหลับอยู่และมีฝูงนกจับอยู่
อย่างเป็นสุข พระกุมารจึงเป็นเหมือนหมดความเมื่อยล้าและเหมือนได้บรรลุเป้าหมาย
ที่ทรงตั้งไว้แล้ว” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 135)

สัตว์อีกประเภทหนึ่งที่กวีกล่าวถึง คือราชสีห์โดยกวีใช้อุปมามาเสริมเปรียบเทียบ
ถึงพระพุทธเจ้า หรือเปรียบเทียบความมั่นคงและสง่างามของพระองค์กับราชสีห์ ใช้เป็น
สัญลักษณ์ของภาวะความกล้าหาญ และอำนาจความยิ่งใหญ่ในทางธรรม กวีพรรณนา
ธรรมชาติในลักษณะอลังการประเภทสวภาโวคติ โดยใช้ลักษณะเด่นของราชสีห์ที่สง่างาม
มั่นคง แต่เมื่อหัวใจถูกลูกศรมีพิชบาตลิกก็หมดสุขไปทั้งหมด มาสื่อให้เห็นถึงพระกุมาร
ที่มีจิตใจสูงส่ง แต่ไม่อาจได้รับความสุขจากกามคุณได้เลย ตรงกันข้ามกลับยิ่งซึมซาบ
ถึงความเปลี่ยนแปลงและความทุกข์ ทำให้มุ่งมั่นในการเสาะหาหนทางหลุดพ้นยิ่งขึ้น
ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

ส ตถา วิชโยรวุโรภยมานะ ปรมารุโหริปิ ศากยราชสูนะ |

น ขคาม ธฤตี น ศรม เลภ หฤทเย สีห อิวาติทิตฺตวิหุระ || 5.1 ||

“พระโอรสของพระเจ้าศากยะ แม้จะถูกย่ำยวนด้วยวัตถุเครื่องเร้าอารมณ์ที่ต่าง ๆ
แต่ก็ไม่ทรงถึงความยินดีและไม่ทรงเสวยสุขใด ๆ เลย เปรียบเหมือนราชสีห์ถูกแทง
ที่หัวใจด้วยลูกศรอาบยาพิษอย่างลึก” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 113)

สัตว์อีกประเภทหนึ่งที่กวียังกล่าวถึง คือไส้เดือนและแมลง มีความสำคัญต่อ
พระกุมารที่ทอดพระเนตรเห็นสัตว์ขนาดเล็กอย่างไส้เดือนและแมลงถูกใบไม้ตัดขาด
กระจัดกระจาย พระองค์ทรงสลดพระทัยอย่างรุนแรง กวีใช้อุปมาเสริมเปรียบได้กับ
การสูญเสียพระญาติ ซึ่งแสดงถึงจิตเมตตาอันลึกซึ้งของพระโพธิสัตว์ การที่พระกุมาร

ทรงเสียพระทัยจากการเห็นไส้เดือนและแมลงตายนั้น แสดงให้เห็นถึงเมตตาธรรมที่ครอบคลุมถึงสัตว์ที่คนทั่วไปอาจมองข้าม และแมลงเม่าที่กวีกล่าวถึงความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์แห่งความหลงผิดที่แฝงนัยสอนใจลึกซึ้ง โดยกวีใช้พฤติกรรมของแมลงเม่าที่บินเข้าสู่กองไฟ เพราะเข้าใจว่าเป็นแสงสว่างที่น่าหลงใหล ทั้งที่แท้จริงคืออันตรายร้ายแรงที่นำไปสู่ความตาย เพื่อเตือนให้ระวังการหลงใหลในสิ่งชั่วร้ายทางโลกดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

หลักินนวิกรณศษปทรภำ หตสุกษมกริมิกิฏชนตุกักรณาม |

สมเวกษย รสำ ตถาวริธำ ตำ สวชนสเยว วธ ภฤคฺ์ ศุโศจ || 5.5 ||

“ครั้นทอดพระเนตรเห็นพื้นที่บริเวณนั้น มีหย้าอ่อนถูกไฟไถตัดขาดกระจัดกระจาย ดาดำไปด้วยไส้เดือน แมลง และสัตว์เล็กสัตว์น้อยซึ่งถูกฆ่าตายเช่นนั้น พระกุมารจึงทรงสลดพระทัยอย่างหนัก รวากับพระญาติของพระองค์ถูกประหาร” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 114)

คิไตรุหริยนเต ทิ มฤคา วธาย รูปรารถมคเณา ศลภาะ ปตนติ |

มตฺโสย คิรตฺยายสมามิขารถิ ตสมาทนรณฺ์ วิชยะ ผลนติ || 11.35 ||

“เพราะว่ากวางทั้งหลายถูกนำไปสู่ความพินาศด้วยเสียงร้อง แมลงเม่าทั้งหลายบินเข้าไปในกองไฟก็เพื่อต้องการความสว่าง ปลาต้องการเหยื่อจึงกลืนกินเบ็ด ดังนั้นวัตถุเครื่องเร้าอารมณ์ทั้งหลายจึงออกผลเป็นความพินาศ” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 229)

2. อลังการสวาทโวกติกับการพรรณนาพืชพรรณในมหากาพย์พุทธจรีต

2.1 ความหลากหลายของพืชพรรณ

ในมหากาพย์พุทธจรีต กวีพรรณนาพืชพันธุ์ไม้ ดอกไม้ แมกไม้ ป่า และสวนอุทยานไว้อย่างละเอียดลออ มีการกล่าวถึงพันธุ์ไม้ในทางชีวภาพ ฤดูกาล การออกดอกออกผล รวมถึงความเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตและพิธีกรรม เช่น สวนลุมพินีวัน สื่อถึงธรรมชาติว่าเป็นสภาพแวดล้อมแห่งความบริสุทธิ์และความสงบ แมกไม้ ดอกไม้ และป่า กลายเป็นผู้ร่วมแสดงความปิติในการเสด็จประสูติ เป็นฉากสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่าธรรมชาติเป็นรากฐานของการบรรลุนิพพาน เต็มเต็มบรรยากาศของเรื่องให้มีชีวิตชีวา นอกจากนี้พืชพรรณและป่าไม้ยังถือเป็นทรัพยากรที่เกื้อกูลทั้งคนและสัตว์ ป่าไม้ในพุทธจรีตเป็นตั้งศูนย์กลางแห่งการฝึกตน ฝึกจิต และเป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมะอย่างแท้จริง มีความกลมกลืนและสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

สา ลุมพินี นาม วณานตภูมิ จิตรทรม่า โจตรรถาภิรามาม |

อุทยานานุกูล่า วิชนามิเยช ตสย้า นิवासาย นฤปี พภาเช || 1.6 ||

“พระนางทรงปรารถนาพื้นที่แนวป่า (อุทยาน) ชื่อลุมพินีวัน ซึ่งมีต้นไม้ดงามและน้ำรื่นรมย์เหมือนกับอุทยานโจตรรถะ (โจตรรถ) ซึ่งเหมาะแก่การทำสมาธิและไม่มีผู้คนพลุกพล่าน จึงกราบทูลพระราชาเพื่อการประทับ ณ ที่นั่น” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 36)

2.2 พรรณนาพืชที่สื่อถึงบุญบารมีและความศรัทธา

กวีได้กล่าวถึงดอกมณฑาทิพย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความเลื่อมใสศรัทธา และบุญบารมีของพระกุมาร ที่แม้แต่เหล่าคนค่างยังแสดงความเคารพบูชาผ่านการโปรยดอกมณฑาทิพย์ กวีพรรณนาธรรมชาติในลักษณะอลังการประเภทสวาทโวกติ โดยสะท้อนความยิ่งใหญ่ของเหตุการณ์ มักมีในเวลาที่เกิดเหตุการณ์อัศจรรย์หรือเมื่อมีผู้มีบุญบารมีปรากฏ เช่น พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และความศรัทธาในพระธรรมของเหล่าคนค่างผู้เคยสร้างสมบุญร่วมกับพระพุทธเจ้ามาแต่ปางก่อน และเพราะความปรารถนาในพระธรรม

อันวิเศษ นาค (งู) ใหญ่ทั้งหลายผู้สร้างสมบุญไว้กับพระพุทธเจ้าในอดีต ผู้มีดวงตาแห่งความภักดี จึงได้พัดพระกุมารและโปรยดอกมันทาระลงมาแสดงถึงความเคารพสูงสุด แแรงจูงใจอันสูงส่ง คือ ความเลื่อมใสและศรัทธาในพระธรรมเป็นภาพแทนของความเคารพ และศรัทธาต่อการถือกำเนิดของผู้ยิ่งใหญ่ทางธรรม ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

มโหระคา ธรรมวิเศษตรุษาท พุทฺธेषวตีเตชฺ ฤตฺถาธิการะ |
 ยมวฺยชน ฤกฺติวิศิษฺฏเนตรา มนฺทารปฺชฺไปะ สมวากิรฺตจ || 1.19 ||

“เพราะความปรารถนาในพระธรรมอันวิเศษ นาค (งู) ใหญ่ทั้งหลายผู้สร้างสมบุญไว้กับพระพุทธเจ้าในอดีต ผู้มีดวงตาฉายแสงแห่งความภักดี จึงได้พัดพระกุมารและโปรยดอกมันทาระลงมา” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 40)

2.3 พรรณนาพืชที่สะท้อนบุญบารมีและการสักการบูชา

กวีอัครโฆษกล่าวถึงไม้จันทน์ ในฐานะสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ ความศักดิ์สิทธิ์ และความเลื่อมใสศรัทธาโดยเน้นลักษณะว่าเป็นไม้หอมตามธรรมชาติ มีมูลค่าสูง และนิยมใช้ในพิธีกรรมสำคัญของหลากหลายวัฒนธรรม ไม้ชนิดนี้จึงถือเป็นเครื่องบูชาบริสุทธิ์ เมื่อบรรดาผู้คนพากันนำเครื่องหอมที่ทำจากไม้จันทน์ราคาแพงมาถวายพระกุมาร ย่อมสะท้อนความเคารพบูชาอย่างสูงสุด แสดงถึงใจศรัทธาที่พร้อมสละทรัพย์เพื่อการน้อมบูชา การถวายไม้จันทน์ยังเป็นนัยยกฐานะพระกุมารให้ดำรงในฐานะผู้ประเสริฐ แม้ยังทรงเยาว์วัย อยู่ก็ตาม เพราะผู้คนเห็นว่าเป็นผู้มีบุญบารมีสูงส่ง ไม่ใช่เด็กสามัญธรรมดา แต่เป็นผู้เปี่ยมสิริมงคลเป็นที่รักและเคารพของมหาชนอย่างแท้จริง ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

ตโต มหารหาณิ จ จนนฺทานิ รตนาวลิตฺตเจาษธิภิะ สครุภาะ |
 มฤคปฺรยุกฺตานุ ฤกฺก่าจจ ไหมนาจกริเร’ สฺไม สุหฤทฺทาลเภยกะ || 2.21 ||
 วโย’ นฺฐปฺภาณิ จ ภูษณานิ หิรณฺมยฺยาน หสฺติมฤคาคศวก่าจจ |
 ฤก่าจจ โคปฺตุรทฺรภฺสฺปฺยุกฺตานุ ปฺตุริศจ จามิกรฺรูปฺยจิตฺระะ || 2.22 ||

“ต่อมา คนทั้งหลายได้นำเครื่องหอมที่ทำจากไม้จันทน์ซึ่งมีราคาแพง รัตนมาลา ที่บรรจุสมุนไพรวัวภายใน รถตุ๊กตาเทียมมวงที่ทำด้วยทอง เครื่องทรงที่เหมาะสมกับวัย ตุ๊กตาช่าง มวง ม้าเล็ก ๆ ที่ทำด้วยทอง รถเทียมด้วยลูกโคเล็ก ๆ และตุ๊กตาที่นั่งตาม ด้วยทองและเงิน จากบ้านของพระสหายทั้งหลายมาถวายพระกุมาร” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 64)

2.4 พรรณนาพืชที่สื่อถึงความบริสุทธิ์และความงามทางจิตใจ

ในมหากาพย์พุทธจริต กวีได้กล่าวถึงดอกบัวโดยใช้เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ความศักดิ์สิทธิ์ ความงามทางจิตใจ และคุณธรรม ทั้งยังพรรณนาธรรมชาติในลักษณะ อลังการด้วยสวभावโกติ ผ่านภาพดอกบัวซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความงามและความเป็นสิริมงคล สื่อถึงความงามทั้งกายและใจของหญิง ผู้มีดวงตาเหมือนดอกบัว อีกทั้งใช้อุปมา เปรียบพระพักตร์ของพระกุมารเหมือนดอกบัวที่เปี่ยมด้วยบุญญาธิการ การพบกันของ ทั้งสองจึงเป็นภาพแทนของความบริสุทธิ์และบุญบารมีที่ประสานกันอย่างลึกซึ้ง ดอกบัว เกิดจากโคลนตม แต่สามารถเบ่งบานอย่างงดงามโดยไม่เปื้อนตม จึงเปรียบเสมือนผู้มีจิตใจ บริสุทธิ์หรือผู้จะบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

กาจิตปทุมวาทเตย สปทมา ปทมโลจนา |

ปทมวทตรสย ปารุเสว' สย ปทมศรีรว ตสฤษี || 4.36 ||

“หญิงคนหนึ่งมีดวงตาเหมือนกับดอกบัวเดินออกจากป่าบัว มาพร้อมกับดอกบัว แล้วได้ยืนอยู่ข้าง ๆ พระกุมารผู้มีพระพักตร์เหมือนกับดอกบัวพระองค์นั้น” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 97)

กวียังได้กล่าวถึงหญ้า ซึ่งเป็นพืชจากธรรมชาติและเป็นสัญลักษณ์แห่งความเรียบง่าย โดยพรรณนาให้เขียวสดงดงามดุจแก้วไพฑูรย์ สื่อถึงการยกระดับสิ่งทีธรรมด่าให้กลายเป็น สิ่งทรงคุณค่า มิจำเป็นต้องพึ่งพาสมบัติหรือพรหุเพื่อก้าวสู่ความหลุดพ้น การที่พระกุมาร ประทับนั่งบนหญ้าเขียวสด จึงสื่อถึงความสะอาดและความเหมาะสมแห่งสถานที่ทำสมาธิ

หญ้าในที่นี้จึงไม่ใช่เพียงวัสดูรอนนั่งเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องหมายของการเตรียมจิตใจ
ให้บริสุทธิ์และเป็นธรรมชาติ เพื่อเข้าสู่หนทางแห่งความตั้งมั่น ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

นิขสาท ส ยตร เสาจวตยำ ภุวิ ไวชुरยนิภาศทวลายาม |
ชคตะ ปรรววยเยา วิจิณวมนสศจ สติติมารคมาลลพเพ || 5.9 ||

“ณ ที่นั้น พระกุมารทรงประทับนั่งบนภาคพื้นทีสะอาดซึ่งมีหญ้าเขียวสดงดงาม
ดั่งแก้วไพฑูรย์ ในขณะที่ทรงใคร่ครวญถึงความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของโลก พระองค์
ก็ทรงก้าวขึ้นสู่หนทางแห่งความตั้งมั่นในพระทัย” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 115)

2.5 พรรณนาพิชิตที่เป็นสถานที่สำคัญแห่งการบรรลุและการตรัสรู้

กวีได้กล่าวถึงต้นโพธิ์และต้นหว่า ซึ่งเป็ฉนฉกสำคัญของการตรัสรู้ กวีพรรณนา
ต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์แห่งชัยชนะทางจิตวิญญาณและเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนผ่าน
จิตใจ ต้นโพธิ์เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งให้เห็นถึงชัยชนะเหนือพญามาร
และกิเลสทั้งหลาย สะท้อนพลังของสมาธิ ปัญญา และความไม่หวั่นไหว อันนำไปสู่
การตื่นรู้และความหลุดพ้น ดังนั้น ต้นโพธิ์จึงไม่ได้เป็นเพียงต้นไม้ หากแต่เป็นสัญลักษณ์
แห่งธรรมะ อันสูงสุดและเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของพุทธศาสนา อันประกาศชัยชนะ
ของปัญญาเหนือความมืดมนของกิเลสอย่างแท้จริง กวีใช้รูปแบบอลังการประเภท
สวภาโวคติ โดยกล่าวถึงต้นอศวัตถะหรือต้นโพธิ์ ซึ่งเป็นไม้ใหญ่ให้ร่มเงาและความสงบเย็น
เป็นบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การเพ่งภาวนา รอบบริเวณนั้นยังมีหญ้าอ่อน ๆ ปกคลุมรอบบริเวณ
ทำให้ทิวทัศน์ดูอ่อนโยน สดชื่น และสะอาดเป็นฉากที่ชวนให้จิตสงบ ดังปรากฏในโคลง
ต่อไปนี้

ววยสายทิวติโย’ ถ ศาทุลาสตีรณภูตลม |
โส’ ศวตถณุลล ปฺรยเยา โพธาย กฤตนิศจยะ || 12.115 ||

“ครั้งนั้น พระมุนีผู้มีความดีเด็ดเดี่ยวเป็นพระสหาย เมื่อทรงตัดสินพระทัยแน่วแน่ที่จะตรัสรู้แล้วจึงได้เสด็จไปยังโคนต้นอศวิตถะ (อศุตถ) ที่มีบริเวณโดยรอบปกคลุมด้วยหญ้าอ่อน ๆ” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 267)

2.6 พรรณนาพืชที่สื่อถึงความสุขชั่วคราวและเตือนสติ

กวีได้กล่าวถึงไม้กฤษณาที่นำมาเปรียบเทียบกับความสุขที่แปรเปลี่ยน ไม้กฤษณาให้ความสุขในฤดูหนาวแต่ก่อนทุกขในฤดูร้อน ดังนั้น ไม้กฤษณาจึงเป็นสื่อเตือนให้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและชี้้นำให้ละการยึดมั่นในวัตถุ กวีพรรณนาธรรมชาติในลักษณะอสังการประเภทสวภาโวคติ โดยใช้ไม้กฤษณาที่เป็นสัญลักษณ์ของวัตถุที่ให้ความสุขชั่วคราวแต่ไม่ยั่งยืน แม้จะหอมและให้ความอบอุ่นในฤดูหนาวแต่กลับเป็นภาระในฤดูร้อน สะท้อนหลักธรรมเรื่องความไม่แน่นอน สิ่งที่เคยมีค่ากลับเปลี่ยนแปลงตามบริบทเป็นสุขที่ไม่จีรังและไม่ควรยึดติด ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

ครูณิ วาสายครูณิ ไจว สุขาย สีเต หุยสุขาย ฆรมเ |

จนุร่าศควจนทนเมว โจษณเ สุขาย หุขขาย ภวนติ สีเต || 11.42 ||

“เพราะว่าเครื่องนุ่งห่มที่หนาและไม้กฤษณาทั้งหลาย ย่อมมีเพื่อความสุขในฤดูหนาว (แต่) ย่อมมีเพื่อความทุกข์ในฤดูร้อน ส่วนแสงจันทร์และกระจ่างจันทน์นั้นเล่า ย่อมมีเพื่อความทุกข์ในฤดูร้อน (และ) ย่อมมีเพื่อความทุกข์ในฤดูหนาว” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564: 231)

2.7 พรรณนาพืชที่แสดงสิ่งเฝ้ายวนและความยึดติดในโลก

กวีได้กล่าวถึงเถาวัลย์ที่เป็นสัญลักษณ์ของความยึดติดในโลกก็ยสุขและตัณหาเปรียบกับราชสมบัติหรือสิ่งที่ยั่วยวนใจในโลก ที่เมื่อนำหลงไหลแต่แฝงโทษภัย สื่อถึงความเปราะบางของจิตใจที่ถูกผลักใส่ไปมาด้วยกรรมและอารมณ์ กวีพรรณนาธรรมชาติในลักษณะอสังการประเภทสวภาโวคติ โดยใช้เถาวัลย์ที่เป็นพืชที่ไร้หลักมั่นคงต้องพึ่งพาเหตุปัจจัยภายนอก และได้เปรียบเทียบกับกรเวียนวายในวิภูสงสารที่หนีไม่พ้นจากความไม่เที่ยงที่ถูกเหนี่ยวรั้งด้วยตัณหาและกรรม เถาวัลย์ยังสะท้อนความเปราะบาง

และการยึดติดที่ดูจริงจังไม่ให้หลุดพ้น พระโพธิสัตว์จึงปฏิเสธการเกิดซ้ำ เพราะเห็นถึงความไร้สาระแห่งการยึดติดในสิ่งไม่เที่ยง ดังปรากฏในโคลงต่อไปนี้

น จ ปรตารโย' สมิ ผลปรวฤตตये ภเวษุ ราชนุ รมเต น เม มนะ |
ลตา อิวามโธรวฤชฎิตาทิตาะ ปรวฤตตयेะ สรวคตา ทิ จณจลาะ || 11.68 ||

“อนึ่ง อาตมาไม่ได้ถูกหลอกออกมาเพื่อให้ผลของกรรมทำงานต่อไป ดูก่อนมหาพิตรจิตใจของอาตมาไม่ยินดีในการเกิดซ้ำแล้วซ้ำอีก เพราะว่าการเกิดซ้ำแล้วซ้ำอีกซึ่งมีอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน เปรียบเหมือนเกาวัลย์ที่ถูกฝนจากเมฆตกมากระหนบอย่างรุนแรงสิ้นสายไปมา” (สำเนียง เลื่อมใส, 2564 : 237)

บทสรุป

การพรรณนาธรรมชาติในมหากาพย์พุทธจริตของอัสวโหมษ นับเป็นผลงานชั้นเยี่ยมที่แสดงให้เห็นถึงศิลปะการใช้อลังการประเภท “สวภาโวคติ” โดยเฉพาะในองค์ประกอบของสัตว์และพืช ซึ่งกวีได้เน้นให้เห็นถึงสัจธรรม ความไม่เที่ยง และความเชื่อมโยงกันของสรรพสิ่งในโลกอย่างลุ่มลึก สารสำคัญของกาพรรณนาธรรมชาติในมหากาพย์นี้คือ การสร้างความงามและคุณค่าทางวรรณศิลป์ผ่านภาพธรรมชาติของสัตว์และพืช โดยเฉพาะการใช้อลังการประเภทสวภาโวคติหรือการพรรณนาธรรมชาติตามความเป็นจริง กวีอัสวโหมษได้อาศัยภาพธรรมชาติเพื่อสร้างบรรยากาศให้กลมกลืนกับเนื้อเรื่อง จนเกิดความสมจริง ถ้อยคำโวหารที่ประณีตช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพที่ละเอียดอ่อนทำให้ตัวละคร สัตว์ และพืช มีชีวิตสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวอย่างเป็นธรรมชาติ

การใช้สวภาโวคติในการบรรยายสัตว์ เช่น ม้ากั้นถกะที่สะท้อนความจงรักภักดีข้างที่เปรียบกับบารมีและอำนาจ วัวและโคที่แทนความอุดมสมบูรณ์และความเมตตา รวมไปถึงสัตว์ป่าอย่างกวาง ราชสีห์ นก ผี และแมลงต่าง ๆ ล้วนได้รับการนำเสนอด้วยความหมายเชิงลึกเป็นนัยยะถึงความทุกข์ ความเปราะบางของชีวิต ความหลง หรืออุดมคติ

แห่งการหลุดพ้น สัตว์เหล่านี้จึงทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบของบรรยากาศสังคมโบราณ และเป็นสื่อกลางของคุณค่าทางศีลธรรมในเวลาเดียวกัน

การพรรณนาพืชพรรณ เช่น สวนลุมพินีวัน ดอกมณฑาระที่เป็นสัญลักษณ์แห่งบุญบารมีและไม้จันทน์ที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ช่วยขับเน้นความงาม ความบริสุทธิ์ และการยกย่องพระโพธิสัตว์ ธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือพืช จึงมิได้เป็นเพียงฉากหลังของเรื่อง หากแต่ยังเป็นภาพสะท้อนของชีวิตและหลักธรรม เชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมภายนอกกับความเป็นจริงของจิตใจ แสดงถึงความเปลี่ยนแปลง ความเมตตา และหนทางแห่งความหลุดพ้นได้อย่างลึกซึ้ง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กุสุมา รัชชมนณี. (2549). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทธรรมสาร จำกัด.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2526). **พุทธจริต**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2530). **คิตววรรณกรรม**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2563). “อสังการในบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ป.ส. ศาสตรี. (2550). **อสังการศาสตร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า. (2562). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 136 ตอนที่ 69 ก. ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สำเนียง เลื่อมใส (แปล) (2564). **พุทธจริต มหาเทพยมหาศาสดาโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: นิติธรรมการพิมพ์.

ภาษาต่างประเทศ

- Winternitz Maurice. (1993). **History of Indian Literature Vol. II**. Delhi: Motilal Banarsidass.

